

Trygve Haavelmo som direktør i Statistisk sentralbyrå?

Olav Bjerkholt

1945 var året da annen verdenskrig sluttet og etterkrigstida begynte. Det er bemerkelsesverdig at denne betegnelsen helt til mot slutten av det 20 århundret ble brukt om vår egen tid. Etterkrigstida varte med andre ord lenge! Forklaringen er enkel, i de første etterkrigsårene ble mange trekk av den politiske, økonomiske, sosiale og kulturelle infrastruktur i den norske samfunnet fastlagt på ny. Også den økonomisk-politiske infrastrukturen gjennom mange år bygde på elementer lagt på plass i de første etterkrigsårene. Et sentralt element i denne infrastrukturen, nasjonalbudsjettet, eksisterer fortsatt. Et annet er nasjonalregnskapet, hvis utvikling i høy grad var økonomisk-politisk motivert som et nødvendig verktøy. Det politisk-konstitusjonelle systemet overlevde krigen, men måtte på sett og vis reetableres i de første etterkrigsårene. Marshallplanen, lansert av USA i 1947, ledet til opprettelsen av OEEC som gikk over til OECD i 1960 og innledet det internasjonale økonomisk-politiske samarbeidet som har vært et så markant trekk i etterkrigstida.

At de første etterkrigsårene også medførte at det ble opprettet en *forskningsavdeling* i Statistisk sentralbyrå er en begivenhet i en litt lavere divisjon. Opprettelsen av avdelingen kan sees i lys av flere forhold. Etterkrigstidas økonomisk-politiske regime kom til å bygge på nasjonalregnskapet som makrobeskrivelse av den realøkonomiske tilstand. I stigende grad ble makroøkonomiske begreper, tallfestet i nasjonalregnskapet, tatt i bruk for å beskrive, forklare og forstå den økonomiske situasjonen. Nasjonalbudsjettet ble utviklet som en referanseramme for den økonomiske politikken, i de første årene med et stort innslag av detaljstyring, etter hvert med større vekt på generelle makroøkonomiske virkemidler. Nasjonalregnskapet var en forutsetning for at nasjonalbudsjetteringen kunne gis et rasjonelt grunnlag. Ikke mindre viktig var tilveiebringelse av informasjon om økonomiske struktursammenhenger. Nasjonalbudsjetteringen pekte alt fra starten framover mot økonomiske modeller som et hjelpemiddel i utforming og gjennomføring av økonomisk politikk. De nye hjelpemidlene trakk således med seg forskningsoppgaver som måtte løses, men hvem skulle løse disse oppgavene?

De første etterkrigsårene var en spesiell periode også i utviklingen av en norsk økonomiprofesjon. Økonomi hadde vært dosert på Universitetet i over hundre år, men en fullverdig utdanning hadde først blitt etablert så kort før krigen at bare ett kull var uteksaminert før 1940. Den tidligere eksamen hadde ikke gitt nevneverdig innpass i statsadministrasjonen, med noen unntak

som i Byrået. Etter krigen oppnådde sosialøkonomer høye stillinger i en rekke departementer, i første rekke Finansdepartementet. Økonomene fikk hegemoni over spørsmål av *samfunnsøkonomisk* karakter. Utbygging av økonomiske forskningsinstitusjoner kan sees som et ledd i denne profesjonaliseringen og opprettelsen av Forskningsavdelingen kan også sees i et slikt perspektiv.

Den utløsende årsak for opprettelse av en forskningsavdeling i Byrået i 1950 er vel kjent. Det var et krav Petter Jakob Bjerve stilte for å overta som direktør i 1949. Det var ikke opplagt at kravet skulle ble etterkommet. Heller ikke at Bjerve skulle bli tilbudt direktørstillingen. Hvis en i ettertid rekonstruerer hendingsforløp, kan en finne beslutningspunkter eller *noder* der den videre utvikling kunne tatt andre retninger enn den faktisk gjorde.

* * *

Ved frigjøringen i mai 1945 ble okkupasjonsmyndighetene etterfulgt av et overgangsregime. Regjeringsadministrasjonen kom tilbake fra London, også eksedisjonssjef i Forsyningsdepartementet Erik Brofoss. Arne Skaug og Trygve Haavelmo hadde begge reist til USA i 1939 for å studere og mot slutten av krigen kommet i tjeneste for den norske regjering i Washington. Ragnar Frisch hadde sittet fengslet i om lag et år etter at Universitetet ble stengt høsten 1943. Hans tidligere assistenter og studenter hadde vært hjemme under krigen og mange tilpasset seg til nye forhold gjennom skifte av arbeidssted i de første etterkrigsårene. Direktør Gunnar Jahn i Statistisk sentralbyrå hadde sittet på Grini sammen med Einar Gerhardsen og deltatt i overlegninger om etterkrigsoppgaver.

Olav Bjerkholt er professor ved Økonomisk institutt, Universitetet i Oslo. (olav.bjerkholt@econ.uio.no) / (olav.bjerkholt@ssb.no)

Gerhardsens samlingsregjering, som tiltrådte 25. juni 1945 med Gunnar Jahn som finansminister, var i stor grad basert på en samforstand om felles oppgaver som hadde kommet til uttrykk i *Fellesprogrammet*. Det varslet om nye institusjoner, bl.a. Det økonomiske samordningsråd. Arne Skaug kom hjem sommeren 1945 og ble formann i Samordningsrådet med Erik Brofoss som nestformann. Nye ideer om økonomisk politikk kom til uttrykk. En hovedtanke som hadde bred tilslutning var at hele økonomien skulle styres som en "folkehusholdning". I Arbeiderpartiets arbeidsprogram fra juni 1945 het det at det ved siden av de vanlige offentlige regnskaper og budsjetter skulle stilles opp "et regnskap og budsjett for hele folkehusholdningen."

Dette var heller vage uttrykk for nasjonalregnskap og nasjonalbudsjettering. Ordet "nasjonalregnskap" i 1945 var knapt kjent utover en liten krets av sosialøkonomer. "Nasjonalbudsjett" hadde inntil frigjøringen ikke forekommet på trykk, men det var disse begrepene som skulle bli sentrale når folkehusholdningstanken skulle realiseres.

Mange hadde under krigen deltatt i utforming av ideer om etterkrigstidas økonomiske politikk, både i London, i Stockholm og på Grini. Brofoss hadde vært en sentral bidragsyter i London. Noen klar institusjonell design av etterkrigstidas økonomiske system forelå ikke. De kortsiktige oppgaver dominerte oppmerksomheten, men ideer som pekte lenger fram var også til stede. En gruppe unge sosialøkonomer hadde bak blendingsgardiner i en leilighet i Fougstads gate i Oslo diskutert etterkrigsproblemer og synspunktene kom til uttrykk i Odd Aukrusts og Petter Jakob Bjerves *Hva krigen kostet Norge*, utgitt kort etter frigjøringen.

Utover høsten 1945 fortonte det seg for Trygve Haavelmo i Washington som lite givende å fortsette arbeidet for *Royal Norwegian Purchasing Company* som var navnet Forsynings- og gjenreisningsdepartementet opptrådte under. Han hadde vært i USA siden juni 1939 for et opphold som var ment å vare ett eller to år. Han ble i slutten av oktober 1945 av Theodore Schultz tilbudt å arbeide med etterspørsel etter jordbruksprodukter ved University of Chicago der Cowles Commission også holdt til og slo til. Haavelmo hadde sågar erfaring med "fleskeøkonometri" fra Danmark i 1938/39!

I Norge var det stortingsvalg 8. oktober 1945. Arbeiderpartiet fikk rent flertall ved valget og dannet regjering med Einar Gerhardsen som statsminister og Erik Brofoss som finansminister. Den 17. november 1945, tolv dager etter at Arbeiderpartiregjeringen hadde tiltrådt, innløp et telegram til Handelsråd Arne Skaugs kontor i Washington D.C. fra finansminister Erik Brofoss som etter konferanse med forsyningsminister Oskar Torp og direktør i Statistisk sentralbyrå Gunnar Jahn ba om at Trygve Haavelmo ble forespurt om han

var villig til å ta stilling i Byrået "for arbeide med oppstilling over nasjonalinntekten, dens sammensetning og anvendelse i forbindelse med budsjettet." Heller ikke her ble "nasjonalregnskap" eller "nasjonalbudsjett" nevnt, men det var det dreide seg om. Tilbudet kom to og en halv uke etter at Haavelmo hadde sagt ja til Chicago.

Telegrammet fortsatte med instruksjer i telegramstil i tilfelle Haavelmo skulle si ja: "Haavelmo [bes] sette seg inn i teoretisk grunnlag for og særlig statistisk materiale anvendt til amerikanske beregninger. Tilbakereise over England for studium av britiske beregninger til grunn for White Paper utarbeidet ved kontor antakelig fremdeles Wales samt Treasury London." Handelsråd og Haavelmos gode venn Arne Skaug telegraferte noen få dager senere tilbake:

"HAAVELMO TAKKER FOR INTERESSANT
TILBUD MEN MEDDELER DESSVERRE UMULIG
AKSEPTERE NAA DA ALLEREDE BUNDET SEG
ETTAARS RESEARCHARBEIDE CHICAGO
UNIVERSITY"

I et telegram kort etter til Knut Getz Wold, som var en av Brofoss' medarbeidere, var Skaug mer utførlig og refererte Haavelmo dithen at hvis tiltredelsen kunne utsettes til høsten 1946 kunne han antakelig påskynde avslutningen av det forskningsprosjektet han hadde påtatt seg i Chicago. Men Brofoss kunne ikke vente. Kallet gikk videre til Petter Jakob Bjerve. Brofoss hadde også kommet til at oppgaven med å lage nasjonalregnskap- og -budsjett inntil videre skulle løses innen finansdepartementet. Det pengepolitiske kontor ble opprettet 30. november 1945. Det skulle foreta en inngående pengepolitisk analyse av hvorledes de offentlige budsjetter virket på samfunnsøkonomien og "legge grunnlaget for et kontinuerlig nasjonalregnskap og nasjonalbudsjett" i samarbeid med Byrået. Dagen etter opprettelsen begynte Bjerve som byråsjef for kontoret.

Byrået hadde tidligere på høsten 1945, mens Gunnar Jahn var finansminister, foreslått opprettet en rekke nye kontorer, herunder et "kontor for økonomiske undersøkelser". Det var altså foreslått et kontor som skulle ha andre oppgaver enn statistikk – et forskningskontor! Bakgrunnen for forslaget er ukjent. Det samme gjelder hvem som var den egentlige initiativtaker. Navnet kunne tyde på inspirasjon fra Nederland, der Jan Tinbergen under krigen ledet en avdeling for "økonomiske undersøkelser" i det statistiske sentralbyrået. "Kontor for økonomiske undersøkelser" i Byrået ble opprettet i statsbudsjettet 1945-46. Det var dette kontoret Brofoss hadde tiltenkt Haavelmo.

Kallet på Haavelmo til det ennå ikke opprettede "kontor for økonomiske undersøkelser" er det nærmeste en kan komme til den første kimen i tidlig etterkrigstid som pekte mot opprettelse av en forskningsavdeling i

Byrået. Det forelå en noe kryptisk formulert forskningsoppgave og et forsøk på å rekruttere en fremragende økonomisk forsker til å løse den.

Ved årsskiftet 1945/46 gikk Nicolai Rygg av som sjefdirektør for Norges Bank. Gunnar Jahn ble ny sjefdirektør. Direktørstillingen i Byrået var derved ledig. Arne Skaug søkte og ble utnevnt til ny direktør.

Haavelmos arbeid i Chicago gikk framover. Cowles Commission var i skuddet i denne perioden, Jacob Marschak hadde lyktes i å samle en eksepsjonelt dyktig og entusiastisk gruppe økonomer. Det lyktes for Cowles Commission å vise at de raffinerte økonometriske metodene som ble utviklet i Chicago ga bedre prognoser enn det ekspertene i Washington klarte.

Skaug var i april 1946 i Washington da han fikk beskjed om at han ville bli utnevnt som direktør i Byrået og derfor straks måtte komme hjem. Det siste han gjorde før han reiste var å gi Haavelmo et nytt tilbud om å lede "kontor for økonomiske undersøkelser". Han omtalte det nå som "en spesialavdeling som skal ha med nasjonalregnskapet og spesielle undersøkelser å gjøre" Skaug stilte Haavelmo i utsikt at det "ville bli en så fri stilling at jeg synes du burde tenke på den i alle fall som en overgang."

Haavelmo var interessert igjen. Riktignok var han innvilget videre bundet til Cowles Commission. Han var dessuten svært fornøyd med at Skaug hadde valgt direktørstillingen i Byrået framfor andre muligheter og svarte tilbake:

"Det er neppe noen stilling som åpner større muligheter for å sette spor etter seg i Norge i dag enn direktørstillingen i Byrået, og stillingen er vel nå også nærmere knyttet til aktuell økonomisk politikk enn noen gang. Så igjen: lykke til!"

På ettersommeren 1946 tilbød Skaug byråsjefstillingen for "økonomiske undersøkelser" til Odd Aukrust for å lage nasjonalregnskap. Han tok den.

Haavelmo hadde på Frischs oppfordring i 1945 sendt inn sin avhandling "The Probability Approach in Econometrics" til bedømmelse for dr.philos.-graden. Avhandlingen passerte og Haavelmo kom hjem tidlig på høsten 1946 for å disputere. Bare noen uker etter at han hadde reist tilbake til Chicago innløp følgende telegram fra Brofoss til Haavelmos kontor på universitetet i Chicago:

"TILLATER MEG HERVED AA FORESPOERRE OM DE EVENTUELT ER VILLIG TIL AA TA KONSTITUSJON SOM DIREKTOER I STATISTISK SENTRALBYRAA I ET AAR FRA 1 JANUAR 1947 VENNLIGST TELEGRAFER SVAR."

Haavelmo hadde vært i Washington og fikk telegrammet på gjennomreise i New York dagen etter. Det var ingen forklaring som bakgrunn for henvendelsen. Skaug var jo direktør og Haavelmo hadde ikke hørt noe fra ham om at han skulle slutte. Han antok at Skaug kanskje skulle til utlandet i et eller annet oppdrag og trengte en vikar og derfor hadde bedt Brofoss om å telegrafere etter Haavelmo. Men litt rart virket det. Haavelmo fant situasjonen nærmest litt penibel og tillot seg å fortelle Frisch hva som hadde skjedd og be om hans råd.

Han ventet imidlertid ikke på Frischs svar med å ta stilling til spørsmålet. Brofoss hadde jo et år tidligere tilbudt ham en jobb han godt kunne tenke seg, men som han var nødt til å avslå. Direktørjobben i Byrået kunne ikke være uinteressant. Dagen etter at han hadde fått telegrammet svarte Haavelmo:

"HONORED BY TENTATIVE OFFER YOUR CABLE AND WILLING TO SERVE IF GENERAL DESIRE TO THAT EFFECT BUT WOULD APPRECIATE INFORMATION PARTICULAR CIRCUMSTANCES CAUSING YOUR REQUEST AND WHETHER POSSIBILITY EXTENDING DEADLINE TO ABOUT FEBRUARY 1 TO PERMIT DISENGAGEMENT HERE."

Hva hadde egentlig skjedd? Haavelmo fikk ikke vite at saken hadde vært oppe i Regjeringen to dager tidligere og ifølge Regjeringsprotokollen for 12. november 1946 resulterte i følgende vedtak:

"Direktør Arne Skaug til Forsyningsdepartementet?
Statsråd Brofoss hadde overveiet hvorledes der kunne treffes en ordning slik at statsråd Torps ønske om å få direktør Skaug knyttet til Forsyningsdepartementet, kunne gjennomføres. Som mulige kandidater til direktørstillingen i Sentralbyrået hadde en direktør Lange Nielsen og dr. Hovelmo[!].
Besluttet at direktør Skaug overføres til Forsyningsdepartementet under forutsetning av at dr. Hovelmo erklærer seg villig til å konstitueres som direktør for Statistisk Sentralbyrå."

Brofoss hadde således sikker ryggdekning for sitt tilbud. Regjeringens plan synes å ha vært å flytte Skaug over til Forsyningsdepartementet som statssekretær da det av ulike grunner var et sterkt behov for å styrke den politiske ledelsen av departementet. Det var ingenting i regjeringsvedtaket som antydte at det var et tidsbegrenset tilbud til Haavelmo.

Tilbudet var et eksempel på Brofoss' initiativrike personalpolitikk, selv om den i dette tilfelle ikke lyktes. En flytting av Skaug fra Byrået til Forsyningsdepartementet og Haavelmo fra Forsyningsdepartementets kontor

i Washington til Byrået ville løse flere problemer på en gang!

Frisch gikk til aksjon straks han fikk brevet fra Haavelmo. Spørsmålet om hvem som kunne overta etter Skaug i Byrået hadde Brofoss tatt opp med Frisch flere ganger, så lenge det lå i luften at Skaug skulle flyttes på. Som Frisch malende forklarte det til Haavelmo:

“Jeg begynte straks å frese som en katt, slik jeg alltid gjør når noen kommer i nærheten av deg (det er stadig en eller annen). Jeg sa du måtte forbeholdes Universitetet. Imidlertid etter å ha tenkt meg om kom jeg til det resultat at det av hensyn til deg selv kanskje ikke var riktig av meg å sette meg imot. Jeg sa dette til Brofoss, men sa også at jeg vilde foretrekke en annen.”

Den alternative kandidaten var altså Fredrik Lange-Nielsen, en dyktig aktuar som hadde vært i komiteen for Haavelmos avhandling. Frisch hadde vært på ham, men Lange-Nielsen kviet seg og viste til Haavelmo som en bedre kandidat. Frisch hadde en hang til akademiske lønnsomhetsbetraktninger og resonnererte som følger: Hvis Haavelmo fikk jobben, ville det bare være en omplassering, men hvis Lange-Nielsen fikk den ville det være en økning i “fellesboets masse”, altså bedre med Lange-Nielsen! Uansett ville det love godt for et intimt samarbeid mellom Instituttet og Byrået, forholdet mellom Frisch og Jahn hadde vært heller anstrengt siden Frisch ble professor. Frisch kunne bekrefte overfor Haavelmo at Skaug ante ingenting verken om at Haavelmo var spurt eller at Frisch var trukket inn i overlegninger med Brofoss om saken.

Frisch ville altså ha Lange-Nielsen i Byrået og Haavelmo til Universitetet så snart som mulig, fortrinnsvis i en professorstilling, men den var fortsatt i det blå. Om Haavelmo tok imot tilbudet fra Brofoss var det ingen katastrofe, sett med Frischs øyne. Da ville han jo i hvert fall komme hjem, faren da ville heller være at han ble atskillig lenger enn ett år i Byrået.

Brofoss spør, Haavelmo sier ja, Frisch samtykker! Likevel gikk det ikke slik. I Oslo ble Skaug likevel ikke flyttet på. Tilbudet til Haavelmo og hans positive svar kan ha gjort sitt til at et professorat for ham, som Frisch og Skaug hadde arbeidet for, kom inn på Statsbudsjettet 1947-48. Etter dette gjaldt det å få Haavelmo hjem så fort som mulig.

Under Frischs FN-opphold i New York i januar 1947 tok han turen til Chicago og forsikret Haavelmo om at det foreslåtte professoratet helt sikkert ville bli vedtatt i Statsbudsjettet 1947-48. Haavelmo lot seg overbevise og sa opp sitt engasjement ved Cowles Commission med virkning fra 1. mars 1947. I første omgang kunne han bli tilknyttet Instituttet som “økonometrisk konsulent”. Hvorvidt Frisch ga Haavelmo et realistisk bilde

av hvor lenge det kunne trekke ut med besettelsen av professoratet, er mer uklart. Haavelmo ble først utnevnt til professor med særlig plikt til å undervise i økonometri fra 1. april 1948. I ventetiden ble han – i tredje forsøk(!) – kapret av Brofoss, han overtok Bjerres stilling som byråsjef ved det pengepolitiske kontor, mens bedømmelsen foregikk.

Så nær var Byrået ved å få en framtidig Nobelprisvinner som direktør!